

Крыніцы па праблеме даследавання дваранства Беларусі перыяду капіталізму.

Жытко А.П.

г. Мінск, БДПУ, прафесар

Фундаментальнай катэгорыяй гістарычнай навукі з'яўляецца факт. Любое гістарычнае даследаванне базіруецца на фактах гістарычнай рэчаіснасці і аналізе і сінтэзе інфармацыі крыніц. Факты гістарычнай рэчаіснасці падзяляюцца на простыя і складаныя. Простыя факты аб'ектыўны па сваёй прыродзе, адназначны, нязменлівы і не падвяргаюцца інтэрпрытацыі з боку даследчыка. Адрозненне складаных фактаў гістарычнай рэчаіснасці ад простых заключаецца ў тым, што яны звычайна маюць часавую і прасторавую працягласць. Пагэтану перад гісторыкам стаіць задача ўстанавіць час пачатку і заканчэння дзеяння складанага факта, а таксама прасторавыя рамкі яго распаўсюджвання. Устанаўленне ж часавых і прасторавых межаў дзеяння складанага факта носіць элементы суб'ектывізму, таму што яно зыходзіць з эрудыцыі гісторыка. Складаны факт уяўляе сабой сукупнасць сутнасных рысаў, якія ўступаюць у дзеянне, як і завяршаюцца звычайна неадначасова. У сувязі з гэтым даследчык павінен устанавіць час пачатку рэалізацыі не адной, а сукупнасці ўсіх характэрных рысаў, і момант завяршэння дзеяння адной з іх. Ігнараванне такога падыходу да ўстанаўлення часавых межаў складанага факта вядзе да скажэння працягласці гістарычных падзей. Напрыклад, у гістарычнай літаратуры можна знайсці сцвярджэнне, што дваранскае самакіраванне існавала ў Беларусі напрацягу ўсяго перыяду капіталізму. На самай жа справе гэта памылковая трактоўка, таму што фарміраванне любых органаў самакіравання рэалізуецца праз іх выбары (галоўная сутнасная рыса). Выбарнасць жа гэтых органаў у Беларусі была скасавана на працягу 1862–1863 гг., а выбарныя пасады замяшчаліся па прызначэнню вышэйшых органаў улады Расійскай імперыі. У сувязі з гэтым органы саслоўнага дваранскага кіравання

захаваліся, але яны пераўтварыліся ў інстытут мясцовага адміністрацыйнага кіравання.

У працэсе гістарычнага пазнання даследчык аперыруе фактамі гістарычнай крыніцы, якія з'яўляюцца адлюстраваннем фактаў гістарычнай рэчаіснасці творцай крыніцы. Як вынік – яны суб'ектывізаваны і не могуць непасрэдна пераносіцца ў працу гісторыка. У сувязі з гэтым перад даследчыкам стаіць складаная задача па правядзенню ўнутранай крытыкі крыніц ці, інакш кажучы, праверцы на сапраўднасць утрыманай у іх інфармацыі. Адным з недахопаў шматлікіх даследаванняў з'яўляецца тое, што гісторыкі не абцяжарваюць сябе праверкай інфармацыі на аўтэнтычнасць. Напрыклад, Л.П. Ліпінскі некрытычна падышоў да статыстычных даных аб колькасці выкуранага спірту на дваранскіх броварах у Беларусі ў парэформены перыяд. Калі фармальна перанесці статыстычныя лічбы з крыніц, што і зрабіў Л.П. Ліпінскі, то вытворчасць спірту ў 1899/1900 гг. у параўнанні з 1862/1863 гг. павялічылася ў 4 разы [1, с. 110]. Рэальна ж яна павялічылася толькі ў 1,6 раза. Справа ў тым, што ў 60-х гг. аб'ём вытворчасці спірту ацэньваўся ў 100^0 , а ў канцы 90-х гг. – 40^0 [2, с. 182].

Вынікам любога даследавання з'яўляецца фарміраванне сістэмы навукова-гістарычных фактаў, якія ўяўляюць сабой не самую падзею, якой яна з'яўлялася на самой справе, а толькі бачанне яе гісторыкам праз прызму фактаў гістарычнай рэчаіснасці і фактаў гістарычных крыніц. Вынікі даследавання ў пэўнай ступені суб'ектывізаваны хаця б ужо па таму, што даследчык не ўстане ўзнавіць гістарычную карцінку ва ўсёй яе паўнаце і шматграннасці ў сувязі з недахопам інфармацыі ці наадварот – наяўнасцю такой колькасці дакументаў, якія гісторык фізічна не мае магчымасці перапрацаваць. Ёсць і шэраг суб'ектыўных фактараў, якія не дазваляюць наблізіцца да аб'ектыўнасці. Гэта метадалагічныя ўстаноўкі гісторыка, прынцыпы, з якіх зыходзіць даследчык, валоданне навуковым катэгарыяльным апаратам, метадамі даследавання і наогул – агульная

навуковая эрудыцыя гісторыка. Самае ж галоўнае тое, што навукова-гістарычныя факты падаюць звычайна знешні бок падзей. У прыватнасці, на падставе інфармацыі журналаў пасяджэнняў Дзяржаўнага савета за 1905 г. па пытанню аб аднаўленні дваранскіх выбараў у 9-ці заходніх губернях мы можым ўзнавіць ход дэбатаў па гэтай праблеме. Аднак накал псіхічнага напружання, эмоцыі, мары, патаемныя пажаданні кожнага з 75 членаў Дзяржаўнага савета нам не вядомы. У сувязі з адзначанай акалічнасцю ні адзін з гісторыкаў не можа прэтэндаваць на абсалютную аб'ектыўнасць свайго даследавання. Пагэтану навукова-гістарычныя факты – не аксіёма, яны зменлівы і здольны да ўзбагачэння ў больш позніх даследаваннях.

Вывучэнне гісторыі дваранскага саслоўя ў цэлым патрабуе выбару крыніц па дадзенай праблематыцы. У першую чаргу неабходна ўказаць на асобае занчэнне для распрацоўкі тэмы юрыдычных актаў – менавіта яны нарматыўна замацоўвалі саслоўны падзел расійскага грамадства ўвогуле і вызначалі прававы статус дваранства, у прыватнасці. Акрамя гэтага, храналагічны аналіз законаў дазваляе прасачыць палітыку царскіх улад у дачыненні да вышэйшага саслоўя заходніх губерняў. Найбольш поўна яны прадстаўлены ў “Полном собрании законов Российской империи” (ПСЗ, Собр. I–III) і ў “Сводах законов Российской империи”. Зводы законаў і іх дапаўненні ўяўляюць сабой тэматычныя зборы заканадаўчых актаў. Яны з'яўляюцца зыходным матэрыялам для характарыстыкі прадмета даследавання. Збор жа законаў дазваляе дакладна выявіць эвалюцыю юрыдычных нормаў з улікам больш шырокага кола дакументаў – рэскрыптаў, інструкцый, прэамбулаў да асобных юрыдычных актаў і г.д., таму што яны фіксаваліся ў храналагічнай паслядоўнасці па гадах. Разам з тым гэты тып крыніц, асабліва зборы законаў, не заўсёды дакладна адлюстроўвае фактычнае становішча спраў. Заканадаўства, звычайна, фіксуе тое, што пачало дзейнічаць раней. Акрамя гэтага, саслоўная арганізацыя парэфарменнай Расіі характарызувалася і пэўным архаізмам. У сувязі з гэтым неабходны праверка і дапаўненні інфармацыі з іншых крыніц.

Значнае месца ў даследаванні займаюць матэрыялы вышэйшых урадавых устаноў — Міністэрства ўнутраных спраў, Дзяржаўнага Савета, Сената, Камітэта і Савета міністраў, Міністэрства фінансаў і іншых міністэрстваў і ведамстваў, фонды якіх знаходзяцца ў Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Санкт-Пецярбурзе [3]. Сярод іх асаблівы інтарэс выклікаюць справаводствы розных нарад і камісій, якія так ці інакш займаліся дваранскім пытаннем. Гэта тычыцца Асобай нарады па пытанні аб парадку надання чыну ў грамадзянскіх установах (1884–1885 гг.), якая дзейнічала пры імператарскай канцылярыі (ф. 1409); Асобай камісіі для выпрацоўкі мерапрыемстваў па ўмацаванні дваранскага землеўладання (1891–1892 гг., ф. 1151); Камісіі для перагляду статута аб службе грамадзянскай (1895–1901 гг., ф. 1200); міжведамаснай Асобай нарады па справах дваранскага саслоўя (1897-1901 гг., ф. 1283) і інш. Іх матэрыялы — журналы пасяджэнняў, перапіска, водзывы розных міністэрстваў і ведамстваў па абмяркоўваемым пытаннях — не толькі даюць магчымасць прасачыць палітыку ўрада ў дачыненні да дваранства, ход выпрацоўкі законапраектаў, абгрунтаванне неабходнасці іх перагляду, але і ўтрымліваюць важныя фактычныя даныя аб становішчы вышэйшага саслоўя. Справа ў тым, што кожнае ведамства, якое прымала ўдзел у распрацоўцы тых ці іншых законапраектаў, павінна было даць гістарычную даведку па абмяркоўваемым пытаннях.

Вялікая колькасць матэрыялаў захоўваецца ў фондах Міністэрства ўнутраных спраў (МУС), якое афіцыйна курыравала дваранскае саслоўе. У гэтым плане значны інтарэс уяўляюць сабой фонды канцылярыі па справах дваранства (ф. 1276). У фондзе 1283 ёсць, у прыватнасці, матэрыялы Асобай нарады па справах дваранства. Мэта дзейнасці нарады — азнаямленне з патрэбамі вышэйшага саслоўя і выпрацоўка адпаведных мер для яго падтрымкі. У нараду паступалі даведачныя матэрыялы ад многіх міністэрстваў і ведамстваў. Гэтыя даведкі ў якасці рабочых дакументаў прыложаны да журналаў пасяджэнняў. У даведках часта ўтрымліваюцца абагульняючыя запіскі і статыстычныя табліцы па шэрагу аспектаў гісторыі дваранства. У фондзе канцылярыі міністра

сканцэнтраваны цыркуляры і распараджэнні МУС, справаздачы і данясенні Віленскіх генерал-губернатараў і іншых губернатараў Заходняга краю. Апошняе вельмі важна, таму што ў выніку розных прычын ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (НГАБ) утрымліваюцца вельмі разрозненыя матэрыялы, якія тычацца гісторыі дваранства Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губерняў [4]. Невялікая колькасць гістарычных крыніц па праблеме, якая нас цікавіць, захоўваецца ў Беларускай дзяржаўнай гістарычнай архіве ў Гродна (БДГА). У фондах губернскіх дэпутатскіх сходаў ёсць спісы дваран па паведах і губернях, радаслоўныя кнігі, запісы ў іх новых дваран па гадах. Гэтыя даныя дазваляюць удакладніць матэрыялы розных падлікаў і перапісаў аб колькасці прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя, змены ў яго складзе, выявіць канфесійную прыналежнасць.

У сувязі з тым, што даследаванню падвяргалася не толькі дваранства як саслоўе, але і яго гаспадарчая дзейнасць, то ўзнікла неабходнасць вывучэння фондаў губернскіх праўленняў, статыстычных камітэтаў, казённых палат і г.д.

Матэрыялы аб дзейнасці М. Мураўёва на пасадзе Віленскага генерал-губернатара захоўваюцца ў фондзе дэпартаменту паліцыі Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі (ДАРФ, ф. 102). Там жа ёсць звесткі аб палітычнай надзейнасці дваран заходніх губерняў.

Архіўныя крыніцы дапаўняюць шматлікія друкаваныя статыстычныя матэрыялы. На жаль, яны звычайна не супастаўны, таму што выкарыстоўвалася розная метадыка падлікаў, не існавала адзінай праграмы збору і апрацоўкі даных. Акрамя гэтага, у розныя гады ставілася свая пэўная мэта збору матэрыялаў па той ці іншай праблеме. У сувязі з гэтым намі выкарыстоўваліся адпаведныя метады пераправеркі інфармацыі.

Значную цікавасць для даследчыкаў выклікаюць губернскія “Памятные книжки...” і “Обзоры...” губерняў. Акрамя гэтага, у дарэвалюцыйны час выйшаў у свет шэраг зборнікаў законаў, звычайна з каментарыямі, па той ці іншай праблеме [5]. Да друкаваных крыніц неабходна аднесці перыядычныя часопісы розных устаноў і газеты. Матэрыялы апошніх, асабліва

ліберальнага накірунку, дазваляюць зразумець тагачасную атмасферу грамадзянскага жыцця.

Крыніцы і літаратура

1. Липинский, Л.П. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии / Л.П. Липинский. – Минск: Наука и техника, 1972.
2. Жытко, А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. / А.П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2003.
3. РДГА у Санкт-Пецярбурзе. – Фонд 1151, 1200, 1276, 1283, 1409
4. НГАБ. – Фонд 295, 2001, 2512.
5. Блосфельдт, Г. Сборник законов о российском дворянстве. 1901–1902 гг. / Г. Блосфельдт. – СПб., 1903; Ён жа. Российское дворянство. Указания и разъяснения. 1901–1910 гг. – СПб., 1910; Громачевский, С.Г. Ограничительные законы по землевладению в Западном крае / С.Г. Громачевский. – СПб., 1904; Рубинштейн, С.Ф. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг. / С.Ф. Рубинштейн. – Вильна, 1894 і інш.